

V

Jornades d'arqueologia de les Illes Balears

Consell de
Mallorca

■ Vicepresidència de
Cultura, Patrimoni i Esports

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

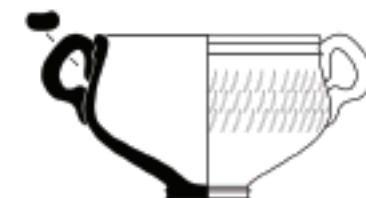
EDICIONS DOCUMENTA BALEAR

V Jornades d'arqueologia de les Illes Balears

V

Jornades d'arqueologia de les Illes Balears

V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Palma, 28 a 30 de setembre, 2012)

Consell de
Mallorca

Vicepresidència de
Cultura, Patrimoni i Esports

EDICIONS **DOCUMENTA** BALEAR

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Coordinació:

Mateu Riera Rullan i Jaume Cardell Perelló

Edita:

Edicions Documenta Balear

ISBN:

978-84-154327-6-0

Dipòsit legal

D.L. PM-1126-2013

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Palma, 28 a 30 de setembre, 2012) / [Coordinació Mateu Riera Rullan i Jaume Cardell Perelló]- 360 p. ; 21x21 cm.
ISBN 978-84-154327-6-0

Mateu Riera Rullan i Jaume Cardell

1. Arqueologia – Mallorca – Congressos
902(460.32)

SUMARI

REDESCOBRINT CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA). RESULTATS DE LA 6ª CAMPANYA D'EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES.....	15	SES PAÏSSES DE LILLIU: CONSOLIDACIÓ I EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGIQUES 50 ANYS DESPRÉS.....	89
Pau Sureda, Maria Bofill, Edgard Camarós, Marián Cueto, Xavier Gonzalo, Dioscórides Marín, Alba Masclans, Adriana Molina, Esteban Álvarez		Bernat Burgaya, Jordi Hernández-Gash, Margalida Munar, Antoni Puig	
PRODUCCIÓ CERÀMICA A LES PITIÜSES A INICIS DEL II MIL·LENI BC: LA COVA DES RIUETS (FORMENTERA).....	25	14ª CAMPANYA D'EXCAVACIONS A SON FORNÉS (MONTUÏRI, ANY 2011): EL SANTUARI 2.....	101
Ricard Marlasca Martín, Josep M. López Garí, Màrius Vendrell, Lorena Merino		Paula M. Amengual, Albert Forés Gómez, Lara Gelabert Batllori, Sylvia Gili, Jordi Hernández-Gasch, Vicente Lull, Rafael Micó, Cristina Rihuete, Roberto Risch	
L'EXPLOTACIÓ DELS RECURSOS ANIMALS A LES PITIÜSES A INICIS DEL SEGON MIL·LENNI CAL BC: UN TRET DIFERENCIAL?.....	35	EL SANTUARIO DE CALESCOVES (ALAIOR, MENORCA): LA COVA DELS JURATS O ESSLÉSIA.....	109
Josep Maria López Garí, Ricard Marlasca Martín, Miguel McMinn Grivé, Damià Ramis Bernad		Margarita Orfila, Giulia Baratta, Marc Mayer	
ES BARRANC DE SA TRAMUNTANA, UN YACIMIENTO PREHISTÓRICO EN LA COSTA NORTE DE MENORCA.....	43	ESTUDIO DE LAS ÁNFORAS DE LA ÁFRICA BIZACENA LOCALIZADAS EN EL FONDO SUBACUÁTICO DEL PUERTO DE SANITJA (MENORCA).....	119
María Isidro, Fernando Contreras		Fernando Contreras Rodrigo, Antonio J. Talavera Montes, Pere Massó Bachpol	
RESULTATS PRELIMINARS DEL PROJECTE ENTRE ILLES: EL CAS DELS JACIMENTS DE SA FERRADURA (MANACOR) I CALA MORELL (CIUTADELLA).....	51	ESTUDIO DE LOS MATERIALES PROCEDENTES DE LA NECRÓPOLIS ALTO IMPERIAL DE CAN CORRÓ O DEL MATADERO, DE POLLENTIA (ALCUDIA, MALLORCA).....	127
Montserrat Anglada, Antoni Ferrer, Damià Ramis, Magdalena Salas		Francisca Cardona López, Sebastià Munar Llabrés, Margarita Orfila Pons, Antonio Arribas Palau †	
LOS ASENTAMIENTOS COSTEROS DE MENORCA: EL CASO DE ES CASTELLET (CALESCOVES, ALAIOR).....	59	LA TROBALLA D'UNA ÀREA DE NECRÒPOLIS ROMANA AL SUBSÒL DE LES ANTIGUES CASES DE CAN RAMIS A ALCÚDIA.....	135
Elena Sánchez López, Mario Gutiérrez Rodríguez, Margarita Orfila Pons		Miquel Àngel Sastre Vanrell, Francisca Cardona López	
CONTAMINACIONS DEGUDES A L'ENTERRAMENT I LA GESTIÓ DE CERÀMIQUES PREHISTÒRIQUES DE MALLORCA (c. 1750-50 aC).....	69	UN MODEL 3D PER A LA CIUTAT ROMANA DE POLLENTIA: ARQUITECTURA, TOPOGRAFIA I GEOGRAFIA.....	143
Daniel Albero Santacreu		Bartomeu Vallori Márquez, Miguel Àngel Cau Ontiveros	
ANÁLISIS ESTRATIGRÁFICO DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA EN LA NAVETA ALEMANY 2010-2011.....	79	EL JACIMENT ROMÀ DE SON ESPASES: L'ORGANITZACIÓ DE LES ESTRUCTURES.....	149
Maria Calderón, Emmanuelle Gloaguen, Daniel Albero, Emili Garcia, Manuel Calvo		M. M. Estarellas Ordinas, J. Merino Santisteban, F. Torres Orell	

LA CERÀMICA DELS HORITZONS FUNDACIONALS DEL LLOC ITÀLIC DE SON ESPASES, PALMA (MALLORCA).....	155	PRIMAVERA DE 1230: ANDALUSINS REFUGIATS A LA SERRA DE LLEVANT (MALLORCA).....	229
Albert López Mullor, Albert Martín Menéndez, Maria Magdalena Estarellas, Josep Merino, Francisca Torres		Miquel Barceló, Helena Kirchner, Mateu Riera Rullan	
ELS PRIMERS ROMANS DE PALMA.....	167	L'ENTORN ARQUEOLÒGIC D'ALMALLUTX, UNA PROJECCIÓ A ESCALA DE LA SEQUÈNCIA D'OCUPACIÓ HUMANA DE L'ILLA DE MALLORCA. PRESENTACIÓ I PERSPECTIVES DE FUTUR.....	241
Francisca Torres Orell, Francisca Cardona López		Jaume Deyà Miró, Pablo Galera Pérez	
LA PRODUCCIÓN DE VINO EN LA ZONA CENTRAL DE IBIZA DURANTE LA ANTIGÜEDAD.....	173	L'ALQUERIA ISLÀMICA DE TORREPETXINA (CIUTADELLA, MENORCA).....	249
Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani Echávarri		Helena Kirchner	
LA VIL·LA ROMANA DE SON SARD. DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES SUBSIDIÀRIES DE LES OBRES DE MILLORA DE LES CARRETERES MA-4032 I MA-4034 DE SON SERVERA-MALLORCA.....	181	ESTUDI DE LES CERÀMIQUES ISLÀMIQUES TROBADES A L'ESTACIÓ ARQUEOLÒGICA DE CORNIA (Maó, Menorca).....	255
Beatriz Palomar Puebla, Francisca Cardona López, Sebastià Munar Llabrés		Luis Plantalamor Massanet, Jaume Sastre Moll	
APROXIMACIÓN AL ESTUDIO DE LA CIUDAD ROMANA DE SANISERA (SANITJA – MENORCA).....	189	INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA SUBACUÁTICA EN EL PECIO DE BOTAFOCH, SUBSIDIARIA DEL PROYECTO DE EXPLANA Y MUELLES COMERCIALES AL ABRIGO DEL DIQUE BOTAFOCH EN EL PUERTO DE EIVISSA (FASE DESROLLADA ENTRE EL 15 DE NOVIEMBRE DE 2011 Y EL 20 DE ENERO DE 2012).....	267
Cristina Bravo Asensio, Fernando Contreras Rodrigo		Sebastià Munar Llabrés, Josué Mata Mora	
CERÁMICA DE LA ANTIGÜEDAD TARDÍA DE LA CIUDAD ROMANA DE SANISERA (PORT DE SANITJA, MENORCA).....	199	ARQUEOLOGIA CONCENTRACIONÀRIA A MALLORCA: EL CAMPAMENT DELS SOLDATS.....	275
Tatiana Valente, Fernando Contreras		Antoni Puig Palerm, Tomàs Suau Mayol	
ESTUDIO BIOARQUEOLÓGICO DE LAS NECRÓPOLIS DE SANISERA (SANITJA –MENORCA).....	205	RESULTADOS PRELIMINARES DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLOGÍA REALIZADA EN LA CASA DE CULTURA, CALLE RAMON LLULL Nº 3 DE PALMA (ISLA DE MALLORCA).....	283
Georgina Pacheco, Carmen Olivares, Jo Hurts, Fernando Contreras		María José Rivas Antequera, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis Bernad	
GESTES, RITUALS FUNERARIS I ANÀLISI ANTROPOLÒGICA DELS ENTERRAMENTS DE L'ÀMBIT LATERAL SUD DEL BAPTISTERI I DE L'ÀMBIT A DEL SECTOR SUD DEL CONJUNT PALEOCRISTIÀ DE SON PERETÒ (MANACOR).....	213	RESULTADOS PRELIMINARES DE LAS EXCAVACIONES Y DEL CONTROL ARQUEOLÓGICO DE LAS FASES B y C EN EL BALUARD DEL PRÍNCIP DE PALMA DE MALLORCA.....	291
Llorenç Alapont, Magdalena Sastre, Rotger Leal		Antonia Martínez Ortega, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis Bernad, Mª José Rivas Antequera, Mª Magdalena Riera Frau	
PERVIVENCIA DE LA COMUNIDAD JUDÍA EN LAS BALEARES DURANTE LA ANTIGÜEDAD TARDÍA.....	223	SEGURIDAD EN EXCAVACIONES ARQUEOLÓGICAS.....	303
José Miguel Rosselló Esteve		Javier Sáenz Garcés	

PLANIMETRÍA EN “ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ”. LA REANUDACIÓN DE UNA COOPERACIÓN.....	311
Christoph Rinne, Bartomeu Salvà i Simonet	
LA DOCUMENTACIÓ GRÀFICA AL PROJECTE DE RECUPERACIÓ, CONSOLIDACIÓ I MUSEÏTZACIÓ DEL MONESTIR BIZANTÍ DE L'ILLA DE CABRERA.....	315
Josep Maria Puche	
ESTRATÈGIES DE CONSOLIDACIÓ, RESTAURACIÓ I ADEQUACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC. EL CAS DEL JACIMENT DELS CLOSOS DE CAN GAIÀ (2003-2012).....	325
David Javaloyas, Joan Fornés, Llorenç Oliver	
PRIMERES ACTUACIONS AL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DEL PUIG FIGUER (ARTÀ).....	333
Magdalena Sastre, David Javaloyas, Emmanuelle Gloaquen	
ARQUEOLOGIA I PATRIMONI A SANTANYÍ.....	341
Nuria Martínez Rengel	
EL FONS ARQUEOLÒGIC DEL MUSEU DE MALLORCA. GESTIÓ DEL MOVIMENT 2008-2012.....	345
Rosa Maria Aguiló Fiol, Joana Maria Palou i Sampol	
ARQUEODIGITAL.COM EN LA DIFUSIÓN DEL PATRIMONIO HISTÓRICO-ARQUEOLÓGICO DE LA ISLA DE MALLORCA.....	351
Maria Szatkowska, Eneko González San Juan	
PROPOSTA DE METODOLOGIA PER A L'ELABORACIÓ DE VALORACIONS ECONÒMIQUES SOBRE EL PATRIMONI HISTÒRIC.....	355
Joana Maria Gual	

PRESENTACIÓ

És una satisfacció poder oferir aquesta publicació amb els articles de les feines presentades a les V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears celebrades a Palma durant els dies 28 i 29 de setembre de 2012.

Amb el llibre que tenen a les seves mans torna a quedar demostrada l'excel·lent trajectòria que estan experimentant les Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears organitzades, principalment, per la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears. Cal recordar que a les primeres Jornades celebrades l'any 2006 a Manacor, es varen presentar 12 xerrades, totes elles amb temàtiques força variades però sempre dins de l'àmbit mallorquí, i que l'any 2009, el Departament de Cultura i Patrimoni del Consell de Mallorca va voler col·laborar amb aquella iniciativa publicant aquells 12 treballs.

Aquella bona embranzida inicial va seguir donant fruita a les jornades de 2007 fetes a Felanitx, de 2008 a Maó, i de 2010 a Eivissa, passant a ser una reunió no només de temes de Mallorca, sinó de totes les Illes Balears. Totes aquelles jornades varen ser un èxit de participació i d'organització, i també varen poder arribar a ser convenientment publicades. Tot plegat va fer que s'anés consolidant aquell lloc de trobada, actualment bianual, pels professionals que treballen en temes relacionats amb l'arqueologia de les nostres illes. La mostra més evident de tals afirmacions és que a les jornades de l'any passat es varen arribar a presentar 44 xerrades on s'exposaren treballs vinculats a les illes de Mallorca, Menorca, Eivissa, Formentera i Cabrera.

El Consell de Mallorca, òrgan competent en matèria arqueològica, no podia deixar de col·laborar en un

esdeveniment tan significat celebrat a la nostra illa, i és per això que també ha volgut finançar completament el present exemplar de les *Actes V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*.

Els articles aquí publicats són una molt completa representació del que és avui l'arqueologia de les Illes Balears. La seva reduïda extensió acompanyada d'un nombre abundant d'il·lustracions fan que el seu interès no quedi únicament centrat en el món científic, sinó també per a tota aquella persona aficionada a l'arqueologia i, fins i tot, per al públic en general.

Joan Rotger Seguí

Vicepresident de Cultura, Patrimoni i Esports
del Consell de Mallorca

PRÒLEG

La publicació que tenen entre mans ha estat possible gràcies a la feina, majoritàriament desinteressada, de moltes persones que estimen l'arqueologia de les nostres illes. Pens que hauria de ser un deure per a tots els que treballam en el gremi, sovint gràcies només a diners públics, el retornar a la societat allò que se'ns ha pagat. Amb aquesta publicació crec que s'assoleix dita empresa d'una manera extensa donat que està composta per articles de síntesi, poc extensos i molt ben il·lustrats, que clouen en un producte apte i atractiu per a tota mena de lectors.

Un dels principals objectius de les Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, ja des de la seva primera edició, era aconseguir un lloc comú on els professionals de l'arqueologia que fan feina a les illes Balears poguessin donar a conèixer els seus treballs més recents. Així, tots els articles presentats tenen dos elements comuns, per una banda estan relacionats amb l'arqueologia, i per l'altra el seu marc geogràfic està centrat a les illes Balears.

Les V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, celebrades a Palma entre els dies 28 i 29 de setembre de 2012, varen ser un èxit tant de participació com de públic. També ho varen ser en tot allò relacionat amb la seva organització, i aquí cal recordar i agrair les excel·lents tasques realitzades pels coordinadors Antonia Martínez, Jaume Cardell i Antoni Planas.

També vull donar les gràcies a la Societat Arqueològica Lul·liana i al Consell de Mallorca per la bona predisposició que varen tenir, i també com pels mitjans humans i materials que ens varen facilitar.

En aquelles jornades, promocionades per la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en

Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, es varen arribar a presentar 44 comunicacions signades per un total de 90 investigadors. A més, tant a la seu de la Societat Arqueològica Lul·liana, com a la del Consell de Mallorca, a l'edifici de la Misericòrdia, sovint es va arribar al centenar d'oients. És per això que crec que hem d'estar molt contents i orgullosos d'haver pogut tirar endavant la publicació de les actes d'un esdeveniment com aquell.

Pens que mai no s'havia aconseguit reunir un nombre tan elevat dels professionals que ens dedicam a l'arqueologia de les Balears. Tampoc mai s'havien presentat treballs de pràcticament tots els principals projectes que estan en marxa. Però tampoc no vull oblidar aquelles contribucions de feines més modestes que sovint han anat passant completament desapercebudes i oblidades, i de les quals estic convençut que també són cabdals per poder conèixer certs detalls del món arqueològic que d'una altra manera es podien arribar a perdre per sempre.

També ha estat una satisfacció veure que es publiquen treballs sobre alguns jaciments que romanien inèdits o dels quals feia anys que no se sabia res més que el que sortia a la premsa.

Una altra qüestió que ha quedat ben il·lustrada en aquest volum són els fruits de les demandes, entre d'altres, d'una gran part del col·lectiu d'arqueòlegs que feien feina l'any 2008 a Mallorca. Llavors es va demanar una millora en la concepció dels espais i infraestructures del Museu de Mallorca. Per tant, ens alegrem molt de la important millora dels magatzems de dit Museu presentats en aquest tom, una reivindicació a la qual no hem deixat de dedicar esforços i per la qual hem patit i seguim patint molts mals de cap.

En aquest sentit, esperem que prest se'ns torni a fer cas i no es continuï demanant malbaratar diners públics i privats per a siglar els materials arqueològics d'una manera irracional i gens pràctica.

En aquest volum es troben treballs centrats en labors o investigacions fetes a les illes de Mallorca, Menorca, Eivissa, Formentera i Cabrera, o del conjunt d'algunes o de totes elles. Dues terceres parts dels autors són originaris de les nostres illes, però volem destacar que una tercera part són investigadors de la resta de l'Estat o fins i tot de l'estranger.

La majoria dels articles estan fets per arqueòlegs, però també n'hi ha d'elaborats per historiadors, historiadors de l'art, epigrafistes, filòlegs, antropòlegs, biòlegs, geòlegs, museòlegs i restauradors. Són per tant un bon exemple de la pluridisciplinarietat que està assolint l'arqueologia, i també una bona mostra del seu de cada cop més important paper en la societat i en el món científic del segle XXI.

Em plau encara més poder presentar aquest volum en els moments terribles que el país està vivint. Certament no tinc dubtes sobre el fet que s'havien de practicar retallades en aquell model de desenvolupament irracional basat en el crèdit d'uns doblers que no teníem i que haurem de seguir pagant durant molts d'anys. Se'ns dubte hi ha despeses molt més prioritàries que allò que es pugui gastar relacionat amb el món l'arqueologia. Indubtablement la sanitat, l'educació i el benestar social han d'estar al davant d'aquest desemborsament. Però no s'hauria de deixar l'arqueologia al darrera de tot, perquè és un dels pilars per poder seguir adquirint nous coneixements de la nostra història que hauran de servir per educar millor les futures generacions. A més, i n'estic ben convençut, l'arqueologia hauria d'arribar a ser el motor per posar en valor un bon grapat de monuments que serveixin com a reclam turístic, i és que en aquest sentit jaciments de primer ordre no ens en falten.

Per tot plegat, crec que ha estat un gran encert de la Vicepresidència de Cultura, Patrimoni i Esports del Consell de Mallorca haver finançat aquesta publicació, una acció que volem reconèixer i agrair, especialment a la directora insular de Cultura i Patrimoni, Catalina Sureda, i al vicepresident de Cultura, Patrimoni i Esports, Joan Rotger.

No voldria acabar sense manifestar que em sembla evident que la publicació de les V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears es caracteritza per ser un volum molt complet que crec que serà una fita a tenir en compte per al món de l'arqueologia balear.

Mateu Riera Rullan

President de la Secció d'Arqueologia del
Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes
Balears.

LA VIL·LA ROMANA DE SON SARD. DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES SUBSIDIÀRIES DE LES OBRES DE MILLORA DE LES CARRETERES MA-4032 I MA-4034 DE SON SERVERA-MALLORCA

Beatriz Palomar Puebla
Francisca Cardona López
Sebastià Munar Llabrés

Introducció

En aquest article presentem les dades preliminars de les intervencions arqueològiques associades a les obres de millora de les carreteres MA-4034 i MA-4032 del municipi de Son Servera. Ambdues conflueixen a la zona de Son Sard i, el fet que tots dos projectes constructius hagin coincidit en el temps, ha permès realitzar sengles intervencions arqueològiques i obtenir una visió relativament àmplia de les troballes que corresponen a una vil·la rural d'època romana de nova planta.

Les obres de la MA-4034 van posar al descobert les restes d'uns banys termals d'època romana a principis del 2012. La rellevància de les estructures i el seu bon estat de conservació varen ser el revulsiu perquè les Direccions de Patrimoni i de Carreteres del Consell de Mallorca, juntament amb l'Ajuntament de Son Servera, promoguessin la seva excavació amb la finalitat d'obtenir la màxima informació d'un tipus de construcció desconeguda a l'illa fins aleshores.

Posteriorment es realitzaren 12 sondejos al marge Est de la carretera del Port Vell, la MA-4032. L'objectiu era avaluar, de forma prèvia a l'inici de les obres, la pertinència del traçat plantejat davant l'elevada possibilitat que altres estructures relacionades amb els banys i, per extensió amb la vil·la de la qual semblaven formar part, apareguessin en aquella banda. Com veurem més endavant, es confirmà la presència d'elements que definirien la *pars rustica* i funerària de la vil·la.

Localització i context geogràfic

Les intervencions es realitzaren dins les parcel·les 75 i 19, 20 i 21 dels polígons 5 i 18, respectivament, de Son Servera. La zona es troba entre els puigs de Son Sard i de Son Corb,

en una plana ben irrigada per la conca hidràulica del torrent dels Molins, tributari del principal curs d'aigua del municipi, el torrent de Xiclati. Els topònims a la zona referents a l'aigua, com el prat Aiguer o la Font dels Molins, posen en evidència l'abundància de recursos hídrics. Aquesta característica, juntament amb la suavitat del relleu, la proximitat dels recursos forestals i el control visual i fàcil accés a la mar, explicarien la important concentració de jaciments arqueològics i d'elements etnogràfics relacionats amb la gestió de l'aigua, així com la idoneïtat de l'indret per a l'establiment d'una vil·la centrada en l'explotació agropecuària i, possiblement, la comercialització de la seva producció per via marítima. El torrent dels Molins hauria estat l'eix vertebrador de les diferents activitats realitzades tant a l'àrea residencial-termal situada al seu marge oest com a l'àrea rústica i funerària definida a la banda est, establint a més una clara separació entre ambdues.

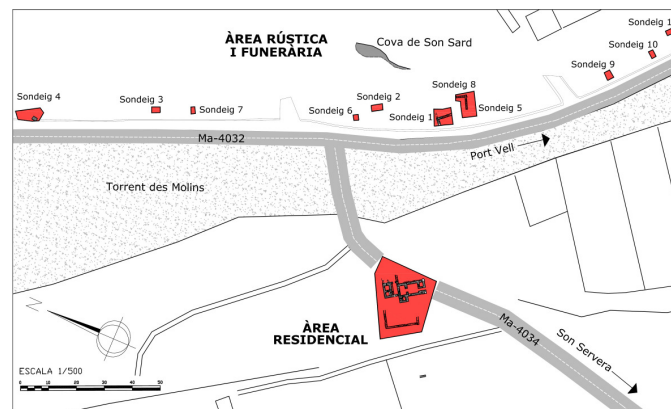

Figura 1. Planimetria general de les intervencions realitzades.

Antecedents

Abans de l'inici de les obres el potencial arqueològic de la zona situada a l'est del torrent dels Molins i de la carretera del Port Vell era abastament conegut des dels anys 40. L'any 1953, la veu 582 del *Noticiario Arqueológico Hispano* recollia el següent testimoni basat en els treballs d'exploració de la Comissaria Local d'Artà l'any 1945 a la zona nord-oest de Mallorca: (...) *en el monte del predio "Son Sard", del término de Son Servera, se ha localizado una cueva natural de enterramiento del círculo de cultura almeriense, y en el llano, una necrópolis romana en tégulas, de baja época. (4-XII-1946.)-M. (1953, 187).*

No hi ha dubte que es tracta de dos jaciments situats a l'est del torrent i de la carretera del Port Vell (parcel·les 19 i 20) catalogats com les Coves del Torrent de Son Sard i lane-cròpolis romana del Sementer de les Coves. D'aquesta mateixa necrópolis semblaria procedir un petit fragment d'inscripció sobre marbre que el pare Veny va recollir al *Corpus de Inscripciones Baleáricas* i que correspondria a la *parte inferior central de una lápida funeraria* (1965, 87).

L'any 1996, a la zona del marge oest del torrent (parcel·les 74 i 75), anomenada llavors Can Monseriu, apareix esmentada com exemple de jaciment romà de nova planta a partir de la ceràmica trobada en superfície en un article d'Orfila *et al.* (1996, 20). Els autors proposaren la seva possible relació amb la necrópolis propera de les Coves de Son Sard que avui coneixem com a Sementer de ses Coves.

Posteriorment, en el catàleg municipal (Lull i Merino 2009) els límits del jaciment de Can Monseriu s'estableixen també a partir de la presència de ceràmica en superfície, majoritàriament romana, tot i que en alguns perfils de la gravera de la parcel·la 74 es documenten paviments d'*opus signinum* seccionats i associats a restes de parets d'època romana.

El poblament rural a Mallorca. Breu estat de la qüestió

L'estudi del poblament rural en època romana, a més d'algunes aproximacions de caire general (Orfila *et al.* 1996, Mas i Cau 2006 i 2007) comptem amb estudis realitzats al sud de l'illa (Orfila 1988), a la zona d'Alcúdia (Coll *et al.* 1984;

Aramburu 2005), Calvià (Guerrero 1982), Llubi (Alomar *et al.* 1994) Muro (Cardell i Tarongí 2001) i més recentment al llevant mallorquí (Mas i Cau 2011). A més de la identificació dels jaciments, un eix comú d'interès ha estat la dinàmica diacrònica de l'ocupació del territori, posant especial èmfasi en la diferenciació entre els assentaments romans de nova planta i aquells poblats preromans que continuaren ocupats en aquella època.

La majoria de les vil·les de nova planta les coneixem a través de ceràmiques recollides en prospecció superficial. En general predominen les construccions de poca entitat, la qual cosa explicaria el grau de conservació tan deficient dels jaciments. Tan sols les intervencions a tres establiments rurals de Mallorca han estat publicades: sa Mesquida a Calvià (Vallespir *et al.* 1987; Cau 2008), Can Maiol a Felanitx (Orfila *et al.* 1996) i Son Matet a Llubi (Font *et al.* 1995). Al jaciment de Son Joan Jaume (Manacor), tot i que no s'hi han realitzat intervencions arqueològiques, encara són visibles estructures i paviments d'*opus signinum* (Orfila *et al.* 1996). Aquests nous assentaments daten d'entre finals del segle I aC i començaments del I dC. Les traces del cadastres documentats en el Mitjorn (Rosselló Verger 1974), el Pla i el Raiguer de Mallorca (Cardell i Orfila 1992) fan palesa l'organització del territori i la implantació del model romà.

Tot i així, tal i com ja apuntava el Dr. Tarradell (Tarradell, 1983), va existir una continuïtat d'hàbitat de nombrosos poblats posttalaiòtics (Cardell *et al.* 1990). Cap a finals del segle I dC, però, comença a observar-se un abandonament progressiu d'aquests poblats (Lull *et al.* 2001, Aramburu 2005), tot i que en alguns casos s'ha documentat una freqüentació i/o reocupació a l'Antiguitat Tardana. En canvi, els assentaments de nova planta continuaren ocupats fins un moment bastant avançat del Baix Imperi i, fins i tot, fins a l'Antiguitat Tardana. Tot i així, sembla que a partir del segle V es produeixen una sèrie de canvis socioeconòmics que provocaren una reducció considerable en el nombre d'assentament, la transformació de les viles preexistents i la reorganització del model rural (Mas i Cau 2011).

Les evidències d'edificis termals d'època romana a l'illa de Mallorca també són molt escasses. Gairebé sempre apareixen associats a contextos urbans. A la campanya d'excavaci-

ons d'Isasi i Llabrés a Santa Anna de Can Costa a *Pollentia* al 1934 es va documentar un edifici amb una sèrie de pilars rectangulars interpretats com un possible *hypocaustum* d'unes termes privades (Orfila 2000, Vallori *et al.* 2011). A les excavacions de la catedral de Palma també aparegueren una sèrie d'estructures associades a un edifici termal de la segona meitat del segle I dC i principis del II dC (Riera i Orfila 2005).

Fins ara no s'havien localitzat estructures termals associades a assentaments rurals. Tan sols disposàvem d'algunes fonts orals que asseguraven que durant la construcció de l'aparcament de l'hotel Formentor (Pollença) es va destruir un complex termal d'època romana.

Els banys de l'àrea residencial

El balneari excavat es troba situat a la part baixa d'un turó i a escassos metres del torrent dels Molins. Tot i que la major part de l'edifici es trobava dins de l'àrea expropiada per a la realització de les obres, els propietaris de la parcel·la afectada ens permeteren realitzar una excavació superficial dins dels seus terrenys per tal d'obtenir una visió més àmplia del conjunt. En total s'ha excavat totalment o superficialment una àrea de 265 m².

Dins d'aquesta àrea es definí un gran espai delimitat per un mur de més de 12 m de llargària del qual parteixen dos murs en direcció sud cap als banys. Aquest espai, que només s'ha excavat superficialment, podria correspondre hipotèticament a la *palestra* o *solarium*. La seva situació respecte a la porta d'entrada del forn que hi ha més a baix (núm. 2W a la fig. 2) fa pensar que tindria el pis a una cota superior sobre una terrassa facilitada pel desnivell natural del terreny. Dins d'aquest espai aparegué també la cresta d'un mur absidal de pedra en sec, molt possiblement d'època posterior al complex termal.

Pel que fa a l'edifici del balneari pròpiament dit i abans de procedir a la seva descripció, cal advertir que la funcionalitat originària dels espais és apuntada aquí de forma provisional degut al fet que encara no s'hagi excavat en la seva totalitat, a l'estadi preliminar de l'estudi i, sobretot, al desconeixement d'aquest tipus de construccions a l'illa. El que dificulta més, però, la seva interpretació, és la modificació i reutilització dels espais a l'Antiguitat Tardana.

Els murs estan construïts a base de pedres i fragments de teules i maons relligats amb morter de calç i grava, igual que els murs de la hipotètica *palestra*. Els interiors i els exteriors estan referits amb aquest mateix morter. Amb alguna excepció, els murs tenen una amplada mitja de 60 cm, equivalents a dos peus romans, i l'altura màxima conservada, que correspondria al forn, és de quasi 2 m.

Des de la *palestra* hi hauria accés al vestíbul o *apodyterium* (núm. 3, fig. 1). Aquest donaria entrada, a través d'un banc de pedra corregut que també faria les funcions d'esglaó, a una piscina d'aigua freda amb un banc lateral corregut per poder accedir al seu interior i seure (núm. 5, fig. 1). Per sota d'aquesta i a una cota inferior, trobem una segona bassa de dimensions similars (núm. 4, fig. 1) però que, a diferència de l'anterior, conserva parcialment restes d'un referit d'*opus signinum* cobrint el referit de morter de calç i grava. Totes dues piscines estarien comunicades per un desguàs practicat al mur compartit que hauria permès decantar aigua de la més elevada a la inferior. Aquesta darrera piscina està comunicada al seu temps per un altre desguàs amb l'espai 6 (fig. 1) que no s'ha excavat i que possiblement durant la fase d'ús originària dels banys correspondria a un exterior.

Els murs que delimiten aquest espai semblen de factura més irregular als de la resta de l'edifici i s'adossen a ell; podria tractar-se d'un afegit d'època posterior. En el seu interior s'intueixen restes d'una cubeta referida amb morter just a l'altura d'aquest darrer desguàs.

A la dreta de l'*apodyterium* s'accedia a l'espai 2 que correspon al *caldarium*, directament connectat per un sistema d'*hypocaustum* amb el *praefurnium* (espai 2W, fig. 1) i amb l'espai 7, que podria correspondre amb el *tepidarium* o sala tèbia. Cal apuntar que al *caldarium* hem pogut identificar almenys dues fases de reutilització de l'espai datades en època vàndala i bizantina, respectivament. Des del *tepidarium* s'accedia al petit espai 8 que podria correspondre a una petita sauna o *laconium* o bé a una petita piscina.

L'àrea rústica i funerària

Els onze sondejos efectuats al marge est del torrent i de la carretera al Port Vell ens han permès localitzar elements que

definirien la zona de producció i la necròpolis de la vil·la. Els dos edificis identificats només s'han excavat a nivell superficial amb l'objectiu de documentar la seva existència per a la seva preservació davant les obres imminents.

Figura 2. Vista aèria de l'edifici del balneari.

Pel que fa al dipòsit, estava reblert amb sediment i escàs material arrossegat, i la tomba havia estat saquejada. Tot plegat fa que desconeguem en quin moment foren construïts, tot i que els materials trobats indicarien un *terminus post quem* d'època bizantina.

Al sondeig 1 sortiren a la llum les restes d'una estructura habitacional de forma quadrangular seccionada per la carretera Ma-4032. El mur més llarg ha estat resseguit al llarg de 5,5 m i presenta una amplària mitja de 80 cm i uns 40 cm d'altura màxima conservada. La longitud excavada del mur més curt, tallat per la carretera, és de 2,5 m, amb una amplada similar a la del mur anterior i una altura màxima conservada similar. Al mur nord de l'edifici s'hi annexa una claveguera coberta amb

lloses, d'uns 40 cm de profunditat i una amplària de 60 cm. L'aparell dels murs recorda al del balneari, amb la diferència que la quantitat de morter de calç i grava és menor i no es veuen fragments de tègula amortitzats en la seva construcció sinó únicament pedra.

Al sondeig 8, a 3,5 m de l'anterior, aparegueren dos murs en angle d'un gran edifici dels quals resseguirem 4 i 5 m, respectivament. A diferència del recinte anterior, aquest presenta una major potència de murs conservada i el seu aparell és notòriament diferent, amb grans pedres en sec, algunes d'elles ben escairades, i absència de morter de calç.

A 27 m de l'edifici del sondeig 1 realitzarem el sondeig 6 on es documentaren les restes d'una tomba de tègules espoliada de la que només quedava la llosa de la base i alguns fragments de les tègules de les parets clavats al terra.

El darrer element rellevant és un dipòsit impermeabilitzat amb *opus signinum*, possiblement relacionat amb l'emmagatzematge d'oli o vi. De planta rectangular i una profunditat de 86 cm, els seus costats fan 86 m per 140 cm i tindria una capacitat aproximada d'uns 1000 litres. La base presenta el característic cordó hidràulic que reforça les juntures amb les parets i una concavitat circular de 38 cm de diàmetre per a la deposició d'impureses.

Al perfil de la mateixa carretera coincidint amb la parcel·la 19, documentàrem un dipòsit seccionat. Excavat a la roca, té les parets folrades amb un muret d'una sola filada de pedres petites i l'interior aterracat amb *opus signinum*. Tot apunta que antigues obres realitzades a la carretera havien malmès l'estructura, fent desaparèixer una de les seves parets i deixant l'interior a la vista.

Cronologia

Determinar en quin moment precís es produeix l'ocupació de la zona o la seva transformació en una explotació del tipus vil·la és una qüestió pendent de resoldre ja que en cap dels casos s'excavaren nivells fundacionals. Totalment esporàdica és la presència d'exemplars ceràmics¹ clarament atribuïbles a època republicana. Només una vora de cassola de vora bífida de ceràmica comuna itàlica i un fragment de base amb engalba interna

¹ L'estudi de la ceràmica està sent realitzat per Mateu Riera Rullan, a qui agraïm la informació avançada per a la publicació d'aquest article.

roja pompeiana procedents de l'àrea *rustica* podrien datar d'aquell temps o, fins i tot, de principis de l'Alt Imperi. En termes generals, els materials ceràmics procedents tant del balneari com de la *pars rustica* apunten a una ocupació continuada de la zona des del temps de l'Alt Imperi fins a època bizantina.

Figura 3. Vista aèria de l'estructura habitacional del sondeig 1.

Figura 4. Vista aèria de l'edifici del sondeig 8.

Figura 5. Vista zenital del dipòsit del sondeig 4.

Figura 6. Tègula basal de la tomba del sondeig 6.

La construcció del balneari podria remuntar a època Alt-imperial, però l'aparició dels materials d'aquesta època, així com els d'època del Baix Imperi, en contextos alterats per la reutilització de l'edifici en època vàndala i en estrats superficials resulta poc concloent. El mateix podem dir de les intervencions realitzades a la zona *rustica* i funerària, ja que només s'hi han excavat nivells superficials o bé contextos desarticulats com la tomba. Només el rebliment del dipòsit d'*opus signinum*, amb un exemplar de Hayes 104B o C, ofereix el *terminus post quem* per a la seva amortització cap al 550/570 dC

L'única part dels banys que presentava una seqüència diacrònica d'ocupacions és el *caldarium*. Una vegada que l'edifici havia perdut la seva funció originària en algun moment anterior al 500 dC, es produí una primera reutilització d'aquesta estança amb posterioritat a aquesta data. Un exemplar de cassola Fulford 8 i una pàtera Hayes 103 de TSAD ens proporcionen *terminus post quem* de 475/500 dC i de c. 500 dC, respectivament. Després del 535 dC fou novament reconduïda per al seu ús. Un fragment de ceràmica possiblement eivissenca amb decoració incisa polilineal feta a pinta i una vora d'escudella Hayes 91 de la variant C ens donen un *terminus post quem* de 534 i c. 530 dC La primera fase de reutilització s'hauria produït, doncs, durant el període vàndal o el bizantí, mentre que la segona fase seria d'època plenament bizantina.

L'enderroc del *caldarium* s'hauria produït després de c. 534 dC, possiblement en el mateix moment en què s'esfondrà l'*apodyterium*, fet datat per una escudella de TSAD Hayes 99C que es comença a fabricar als anys 560/580 dC i per un plat de TSAD Hayes 107 de c. 580/600 dC del que cal confirmar l'atribució tipològica. L'enderroc d'almenys una de les dues piscines d'aigua freda també s'hauria produït en plena època bizantina segons testimoniatge una vora de pàtera de *Terra Sigillata* Africana D del tipus Hayes 105 (580/600 dC).

Els nivells d'enderroc estaven directament coberts pel nivell superficial, fet pel qual no disposem d'un *terminus ante quem* que ens permeti acotar amb major precisió el moment d'esfondrament del balneari, havent de concloure que, en termes generals, aquest s'hauria produït a partir d'algun moment de la segona meitat del segle VI dC La documentació d'alguns exemplars ceràmics del segle VII, com és el cas d'un morter de ceràmica comuna africana del tipus Bonifay 11, aparent-

ment de la variant C, ens permeten parlar almenys de freqüentació del lloc fins algun moment de la centúria.

Finalment, remarcar que el mur absidal de l'interior de l'espai 9 i els espais 1 i 6, sense excavar juntament amb l'espai 7, podrien haver estat construïts durant l'Antiguitat Tardana.

Conclusions

Les intervencions realitzades a la vil·la romana de Son Sard han permès ampliar l'escàs coneixement que es té d'aquest tipus d'explotacions rurals a les Balears, posant al descobert elements fins ara desconeguts en l'àmbit insular com són els banys termals d'una *domus*.

De moment tot apunta que es tracta d'un assentament de nova planta, ja que la ceràmica local preromana és quasi inexistent. No descartem, però, l'existència de nivells posttalaiòtics en algun punt de la vil·la que situessin els orígens d'aquesta en un nucli indígena preexistent, especialment si considerem que a la *pars rustica* hi ha les Coves de Son Sard i que en un radi d'un quilòmetre trobem diversos assentaments anteriors a la conquesta romana com ara Pula o el Talaiot de Mestre Ramon. La proximitat d'aquests poblats a l'entorn de la vil·la ens fa plantejar la pregunta de fins a quin punt hauria estat possible la complementarietat i coexistència amb la vil·la romana, per exemple, amb l'aportació de força de treball.

Desconeixem en quina època es construí el balneari. Futures intervencions hauran de resoldre també la localització de la *domus* i a quina època corresponen els edificis identificats a la *pars rustica* i la necròpolis, així com la delimitació de la vil·la. Es pot afirmar, però, que els banys haurien perdut la seva funció en algun moment anterior al 500 dC, data a partir de la qual es constaten almenys dues fases de remodelació i reutilització del balneari per a activitats productives. La primera d'elles no s'ha pogut destriar amb claredat si s'hauria produït en època vàndala o bizantina, mentre que la segona correspondria a moments plenament bizantins.

La pèrdua de funció i la reutilització dels banys no resulta aliena a les transformacions que, sobretot a partir del segle IV dC, afecten els *balnea* rurals hispans, que perden la seva funció originària per acollir altres funcions productives, religi-

oses i/o funeràries. Alguns han volgut veure en aquest canvi un procés d'acumulació de terres on algunes vil·les perdrien la seva raó de ser (García-Entero 2005-06 i 2006). En el cas de les Balears, de totes maneres, cal considerar l'efecte que degué produir la invasió vàndala i la posterior integració a Bizanci sobre el model productiu de vil·la tradicional.

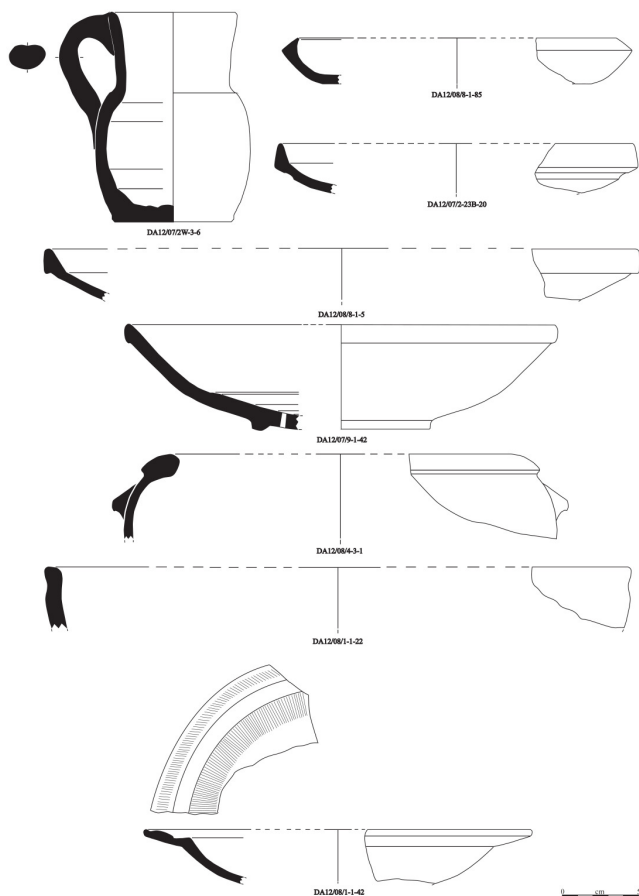

Figura 7. Exemplars de ceràmica comuna, de TSAD i de cuina tardana procedents de la vil·la romana de Son Sard.

BIBLIOGRAFIA

ALOMAR, G.; CARDELL, J.; CAU, M.A.; ORFILA, M. 1994: *Història de Muro, volum I. De la prehistòria a 1229*. Ajuntament de Muro, Muro.

ARAMBURU, J. 2005: "Ager pollentinus. El poblamiento de los alrededores de la ciudad de *Pollentia* (Mallorca)", www.talayots.com, 1-29.

ARRIBAS, A.; TARRADELL, M.; WOODS, D.E. 1973: *Pollentia I: Excavaciones en Sa Portella. Alcudia, Mallorca*, Excavaciones Arqueológicas en España, 75, Madrid.

ARRIBAS, A.; TARRADELL, M.; WOODS, D.E. 1978: *Pollentia II: Excavaciones en Sa Portella. Alcudia, Mallorca*. Excavaciones Arqueológicas en España, 98, Madrid.

CARDELL, J.; CAU, M. A.; ORFILA, M. 1990: "La continuidad de ocupación en época romana de los asentamientos prerromanos de Mallorca" MASTINO, A. (Ed.) *L'Africa Romana. Atti del VII Convegno di Studio*, Sassari, 703-725.

CARDELL, J.; ORFILA, M. 1992: "Posible catastro romano en la isla de Mallorca. Planteamiento metodológico", *Cuadernos de Prehistoria de Granada* 16-17: 415-23.

CARDELL, J.; TARONJÍ, F. 2001: "Els jaciments arqueològics de Llubí", a ALBERTÍ, J.; CARDELL, J.; ROSSELLÓ, R. (Coords.), *Història de Llubí. De la prehistòria a 1600*, Ed. Cristofol Rosselló Perelló, Mallorca.

CAU, M.A. 2004: "La ciutat romana de Palma: hipòtesis sobre el seu traçat urbà i restes arqueològiques", a ORFILA M.; CAU, M.A. (Coords.), *Les ciutats romanes del llevant peninsular i les Illes Balears*, Els Juliols, Biblioteca Universitària, Ed. Pòrtic, Barcelona, 191-237.

CAU, M. A. (Coord.) 2008: *Estudi arqueològic i caracterització arqueomètrica de la ceràmica comuna romana del forn de Sa Mesquida (Calvià, Mallorca)*. Ed. El Tall. Palma.

CAU, M.A.; MAS, C. 2007: "El tránsito de época romana a la Edad Media en el mundo rural de Mallorca" DURÁN, R. (Coord.), *La Mallorca Romana*, 3, Aula General Weyler, Cuadernos de Historia, Palma, 143-178.

COLL, J.; MAZAIRA, L.; RIUTORT, S. 1984: "Evolución del hábitat durante la prehistoria y la antigüedad en el término municipal de Alcudia" *Arqueología Espacial* 2, Teruel, 111-129.

FONT, A.; PASTOR, B.; RIERA, M. M.; TORRES, F. 1995: *Una vil·la romana al pla de Mallorca*, Ed. Lleonard Muntaner, Palma.

GARCÍA-ENTERO, V. 2005-06: "Las transformaciones de los balnea rurales domésticos durante la antigüedad tardía en Hispania (ss. IV-VI)". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología*, 31-32. Madrid, 61-82.

GARCÍA-ENTERO, V. 2006: *Los balnea domésticos, ámbito rural y urbano, en la Hispania romana*, Anejos de AESPA XXXVII, CSIC, Madrid.

GUERRERO, V. 1982: *Los núcleos arqueológicos de Calvià*. Ed. Ayuntamiento de Calvià, Palma.

LULL, V.; MICÓ, R.; RIHUETE, C.; RISCH, R. 2001: *La prehistòria de les Illes Balears i el jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*, Ed. Fundació Son Fornés, Montuïri, Mallorca.

LULL, A.; MERINO, P. 2009: Jaciments arqueològics i elements d'interès paisatgístic i ambiental. *Catàleg de patrimoni històric, artístic, arquitectònic i paisatgístic*, Tom 4. Ajuntament de Son Servera.

MAS, C.; CAU, M.A. 2006: "El poblamiento rural en la isla de Mallorca (Balears) durante la Antigüedad tardía (siglos IV-X)", *Bulletin de l'Association pour l'Antiquité Tardive* 15, 76-88.

MAS, C.; CAU, M.A. 2007: "Rural settlement in Late Antique Mallorca (Balearic Islands): an interim approach", *Archeologia Medievale* XXXIV, 171-180.

MAS, C.; CAU, M.A. 2011: "From Roman to Byzantine: The Rural Occupation of Eastern Mallorca (Balearic Islands)", *Journal of Mediterranean Archaeology* 24.2, 191-217.

ORFILA, M.; CARDELL, J.; CAU, M. A.; HERNÁNDEZ, J.; OLIVER, B. 1996: "Nuevas perspectivas en torno a la romanización de la isla de Mallorca: el mundo rural" *Mayurqa* 23, 9-30.

ORFILA, M. 1988: *La necrópolis de Sa Carrotja y la romanización del sur de la isla de Mallorca*. BAR International n. 397, Oxford.

ORFILA, M. (Ed.) 2000: *El fòrum de Pollentia. Memòria de les campanyes d'excavacions realitzades entre els anys 1996 i 1999*. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Patrimoni, Alcúdia.

RIERA, M.; ORFILA, M. 2005: "Els nivells d'època antiga de l'excavació arqueològica de 1999 a la Catedral de Mallorca", *L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les Illes Balears. XIII Jornades d'estudis Històrics Locals*, Palma, 313-328.

ROSSELLÓ, G. 1983: "Palma romana. Nuevos enfoques a su problemática" *Symposium de arqueología. Pollentia y la romanización de las Baleares*, Palma, 141-155.

ROSSELLÓ VERGUER, V. M. 1974: "La persistencia del catastro romano en el Migjorn de Mallorca" *Estudios sobre centuriaciones romanas en España*, Madrid, 137-155.

TARRADELL, M. 1983: "La romanització de Mallorca: alguns aspectes i un programa" *Symposium de Arqueologia. Pollentia y la romanización de las Baleares, Alcúdia 1977*, Palma de Mallorca, 123-128.

VALLESPÍR, A.; PROHENS, J. M.; ORFILA, M.; MERINO, J. 1987: "Yacimientos arqueológicos de Santa Ponca (Calvià)" *Mayurqa* 21, 1-30.

VALLORI, B.; ORFILA, M.; CAU, M.A. 2011: "Las excavaciones de Gabriel Llabrés, Rafael Isasi y Juan Llabrés en la ciudad romana de Pollentia (Alcudia, Mallorca) (1923-1946)" *Archivo Español de Arqueología* 84: 283-303.

VENY, C. 1965: *Corpus de las inscripciones balearicas hasta la dominación árabe*, CSIC, Roma.

VV.AA. 1953: *Noticiario Arqueológico Hispano*, II, cuadernos 1-3: 187. Madrid.